

The background of the entire page is a rainbow flag with horizontal stripes of red, orange, yellow, green, blue, and purple. Overlaid on the lower left portion of the rainbow is a vertical black and red stripe containing three white crosses, which is a symbol associated with the Dutch LGBTIQ+ community.

OUT ON THE STREETS

onderzoek naar de hulp aan Amsterdamse
lgbti-jongeren die thuisloos zijn

Movisie: kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Movisie is het landelijke kennisinstituut en adviesbureau voor toepasbare kennis, adviezen en oplossingen bij de aanpak van sociale vraagstukken. We werken aan een samenleving met veerkracht waarin iedereen zijn kwaliteiten en vaardigheden zo goed mogelijk kan ontwikkelen. We doen dit door professionals, gemeenten, cliënten en burgers te ondersteunen, te adviseren én met hen samen te werken.

Movisie werkt met een kwaliteitssysteem dat sinds 2011 voldoet aan de ISO9001-normering. Sinds 2016 staat onze handtekening onder de Charter Diversiteit waarmee we vrijwillig toezeggen om diversiteit op de werkvloer te bevorderen. We werken zonder winstoogmerk.

Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

Colofon

Auteurs: Nada de Groot, Afiah Vijlbrief & Michelle Emmen

Vormgeving: ontwerpburo Suggestie & illusie

Met dank aan: alle respondenten, medeonderzoekers en de betrokken stuur- en werkgroep.

Out on the Streets is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Amsterdam en het Bestuurlijk Overleg Zwerfjongeren.

**Bestuurlijk
Overleg
Zwerfjongeren**

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	4
1. Samenvatting	5
2. Aanpak	7
2.1 Onderzoeksvragen	8
2.2 Onderzoeksmethoden	8
2.3 Betrokkenen en respondenten	9
3. Verhalen van jongeren en professionals	11
3.1 Jeugd en oorzaken van thuisloosheid	12
Complexe gezinssituatie	12
Kortom	14
3.2 Ervaringen met dak- en thuisloosheid	15
Drie typen leefwerelden	15
Kortom	19
3.3 Ervaringen met hulpverlening & ondersteuning	20
Lang wachten en gebrek aan continuïteit	21
Weinig lhbti specifiek en sensitief	22
Positieve ervaringen	23
Algemene problemen	23
Verbeter tips	25
Kortom	26
3.4 Lhbti-belangenorganisaties	27
Aanbod onbekend	27
Kortom	28
4. Conclusie	29
Dubbel kwetsbaar	30
Hulpverlening en belangenorganisaties	30
5. Aanbevelingen	31
Vergroot kennis en vaardigheden	32
Organiseer voorlichting	32
Maak werk van specifieke en sensitieve hulpverlening	32
Zet lhbti-aanbod meer op de kaart	33
Maak gebruik van bestaande interventies en kennis	33
Verbeter preventie en samenwerking	33
Onderzoek	33
Bronnen	35

VOORWOORD

Dak- en thuisloze lhbtj-jongeren zijn een dubbel kwetsbare doelgroep. Maar we weten maar weinig over hun specifieke ervaringen, problemen en behoeften. Ook is niet bekend hoe de ondersteuning voor deze doelgroep er idealiter uitziet. In dit onderzoek gaan we daarom te rade bij de jongeren zelf en bij de professionals die direct met hen werken.

Vier betrokkenen over het onderzoek:

“ Ik heb tijdens Out on the Streets veel indrukwekkende verhalen gehoord waardoor mijn kijk naar de wereld opener is geworden.

Nathalia, medeonderzoeker van Out on the Streets

“ Ik ben trots op de medeonderzoekers en de jongeren die mee gedaan hebben aan de interviews. Je moet maar het lef hebben om je zo kwetsbaar op te stellen.

Anna, jongerenhulpverlener en lid van de werkgroep van Out on the Streets

“ De signalen vanuit het buitenland, van onderzoekers en vanuit de doelgroep hier riepen op tot nader onderzoek in Amsterdam.

Robin, voorzitter Bestuurlijk Overleg Zwerfjongeren en mede opdrachtgever van Out on the Streets

“ Door peer-to-peer te onderzoeken verwacht ik voldoende richtlijnen voor professionals zodat zij lhbtj-jongeren beter bejegenen.

Carlo, opdrachtgever van Out on the Streets en de verbindingsofficier vanuit de gemeente

SAMENVATTING

In dit onderzoek staan de ervaringen en verhalen van Amsterdamse lhbt dak- en thuisloze jongeren centraal. In opdracht van de gemeente Amsterdam en het Bestuurlijk Overleg Zwerfjongeren zoeken we antwoorden op de volgende vragen:

Hebben dak- en thuisloze jongeren en (jong)volwassenen in Amsterdam specifieke ervaringen, problemen en behoeften die gerelateerd zijn aan hun lhbt-zijn en zo ja welke zijn dit? Is specifieke ondersteuning voor deze doelgroep wenselijk en zo ja hoe moet deze ondersteuning er uit zien?

Dubbel kwetsbaar

Dak- en thuisloze lhbtj-jongeren zijn een dubbel kwetsbare doelgroep. Ze hebben te maken met complexe, op elkaar in werkende problemen. Aan de basis daarvan ligt meestal een complexe gezinssituatie met verwaarlozing, geweld, psychische problemen en verslaving. In die zin lijkt de achtergrond van veel van deze jongeren op 'de gemiddelde' dak- of thuisloze jongere. Alleen komt daar nog eens bij dat hun lhbtj-zijn wordt afgekeurd. Dit speelt vooral bij religieuze ouders. Bij een ander deel ontstaat escalatie thuis door de lhbtj-identiteit, waardoor ze niet langer thuis kunnen wonen. De jongeren raken dak- en thuisloos en komen terecht in tijdelijke residentiële woonvoorzieningen, overnachtingsadressen bij kennissen of familie, op straat, of een combinatie van deze drie. Dat is een onrustig en zwaar bestaan waarin problemen als verslaving, geweld, misbruik, depressie en schulden de kop op kunnen steken of verergeren. Gebrek aan (zelf)acceptatie en discriminatie vanwege de seksuele oriëntatie of genderidentiteit maken deze jongeren extra kwetsbaar.

Hulpverlening

De hulpverlening is nauwelijks afgestemd op lhbtj-jongeren. Hulpverleners ervaren handelingsverlegenheid en brengen de seksuele oriëntatie of genderidentiteit vaak niet ter sprake. Daardoor zijn zij vaak niet op de hoogte van het lhbtj-zijn van de jongeren en kunnen zij hun hulp hier niet op afstemmen. Er is ook weinig oog voor de samenhang van problemen zoals depressie of drugsgebruik met het lhbtj-zijn. Slechts enkele organisaties hebben lhbtj-specifieke hulpverlening en er wordt weinig doorverwezen naar dat aanbod. De meeste jongeren kennen het aanbod van lhbtj-belangenorganisaties zoals het COC niet.

Deze jongeren ervaren daarnaast ook de 'algemene' problemen binnen de hulpverlening zoals wachtlijsten, bureaucratie en wisselende hulpverleners. Ook de overgang naar 18+ hulpverlening is een probleem dat algemeen voorkomt.

Aanbevelingen

Om deze dubbel kwetsbare groep te helpen bij hun complexe problematiek is beter afgestemde hulpverlening nodig. We doen daarom de volgende aanbevelingen:

1. Vergroot kennis en vaardigheden bij hulpverleners over lhbtj-zijn
2. Organiseer voorlichting en interventies die de acceptatie onder jongeren en ouders stimuleren
3. Maak werk van lhbtj-specifieke en sensitieve hulpverlening
4. Zet lhbtj-aanbod meer op de kaart
5. Maak gebruik van bestaande interventies en kennis over wat werkt bij lhbtj-acceptatie en hulpverlening
6. Verbeter preventie en samenwerking die goed is afgestemd op de behoeften van jongeren
7. Onderzoek dak- en thuisloosheid bij lhbtj-jongeren

AANPAK

In dit hoofdstuk beschrijven we de aanpak van het onderzoek. Uit buitenlands onderzoek blijkt dat lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender¹ jongeren oververtegenwoordigd zijn onder dak- en thuisloze jongeren (zie hoofdstuk 3). Uit die onderzoeken blijkt ook dat lhbt-jongeren vaak door afwijzing van familie zijn weggelopen of uit huis zijn gezet. Over Nederlandse lhbt-jongeren weten we dat ze gemiddeld meer tegen problemen aanlopen dan leeftijdsgenoten: zowel thuis, op school, als in hun sociale netwerk. Maar over Nederlandse jongeren die zowel dak- en thuisloos als lhbt zijn, is nog weinig bekend. In opdracht van de gemeente Amsterdam en het Bestuurlijk Overleg Zwerfjongeren gingen we daarom te rade bij deze jongeren zelf en bij professionals die met hen werken. Aan de orde komen achtereenvolgens de onderzoeksvraag, de onderzoeksmethoden en tot slot de betrokkenen en respondenten.

¹ Transgender is een verzamelterm voor alle personen bij wie de biologische aanduiding 'man' of 'vrouw' niet vanzelfsprekend overeenkomt met hun lichamelijke situatie en/of genderidentiteit: het gevoel man, vrouw of iets anders te zijn.

2.1 ONDERZOEKSVRAGEN

De hoofdvraag van het onderzoek

Hebben dak- en thuisloze jongeren en (jong)volwassenen in Amsterdam specifieke ervaringen, problemen en behoeften die gerelateerd zijn aan hun lhbti-zijn en zo ja welke zijn dit? Is specifieke ondersteuning voor deze doelgroep wenselijk en zo ja hoe moet deze ondersteuning er uit zien?

2.2 ONDERZOEKSMETHODEN

Participatief actieonderzoek

Out on the Streets is een participatief actieonderzoek: lhbti-jongeren die dak- en thuisloosheid hebben ervaren, treden op als medeonderzoeker. Ze interviewden jongeren en professionals. De betrokkenheid als medeonderzoekers levert kennis op over het perspectief van de doelgroep (Van Deth, 2010). Hierdoor sluit het onderzoek beter aan op de belevingswereld van dak- en thuisloze lhbti-jongeren. Bovendien werkt het voor respondenten drempelverlagend om te praten over lhbtigevoelens met iemand die zelf ook die gevoelens heeft. (Allen et al. 1998; Dardick & Grady, 1980; Eliason & Schope, 2001; Emmen et al., 2014; Klitzman & Greenberg, 2002; Neville et al., 2006).

Literatuuronderzoek & inventarisatie lhbti-aanbod

Het onderzoek bestaat deels uit een literatuuronderzoek. Wat is er uit de literatuur al bekend over de ervaringen en problemen van lhbti-jongeren in relatie tot dak- en thuisloosheid en hulpverlening? Wat kunnen we opmaken over het huidige Amsterdamse hulp en ondersteuningsaanbod voor deze jongeren? De bevindingen hieruit bespreken we in de kaders in hoofdstuk 4.

Interviews met dak- en thuisloze lhbti-jongeren

Out on the Streets is een kwalitatief onderzoek: de belevingswereld en het verhaal van de dak- en thuisloze lhbti-jongeren staan voorop (Migchelbrink, 2004; Bryman, 2008). De jongeren vertelden hun verhaal aan de medeonderzoekers, in vijftien semi-gestructureerde diepte-interviews. Daarbij gebruikten de interviewers een topiclijst met de thema's die de leidraad vormen (Migchelbrink, 2004; Bryman, 2008). Voorafgaand aan de interviews volgden de medeonderzoekers een kick off en een vierdaagse training. De interviews vonden plaats in een gespreksruimte van Spirit of HVO Querido en duurden gemiddeld negentig minuten. Ze zijn opgenomen met voice recorders, woordelijk getranscribeerd en geanalyseerd in het analyseprogramma MAXQDA.

Focusgroep met professionals

Ook professionals die werken met dak- en thuisloze jongeren en (jong)volwassenen komen aan het woord. In de setting van een focusgroep (Hak, 2004). geven ze inzicht in hun handelwijzen, opvattingen en wensen (Slocum, 2006; Swanborn, 2008). Het gesprek in de focusgroep gaat over de vraag welke specifieke problemen ze rondom deze doelgroep zien, of de huidige hulpverlening voldoende op hen is afgestemd en wat verbeterpunten zijn. Een onderzoeker van Movisie begeleidt de focusgroep, samen met één van de mededonderzoekers.

BEGRIPSBEPALING

- Medeonderzoekers zijn tot interviewer getrainde lhbtj-jongeren die ervaring hebben met dak- en thuisloosheid
- Onderzoekers zijn de begeleiders van de medeonderzoekers in het onderzoeksteam
- Jongeren zijn de geïnterviewde dak- en thuisloze lhbtj-jongeren in Amsterdam
- Professionals zijn de bevroagde professionals in Amsterdam

2.3 BETROKKENEN EN RESPONDENTEN

Het Out on the Streets onderzoeksteam bestond uit negen medeonderzoekers (behorende tot de doelgroep) en drie onderzoekers van Movisie. De medeonderzoekers gaven input voor de vragenlijst en namen de interviews met jongeren af. De onderzoekers van Movisie begeleidden de medeonderzoekers, analyseerden de data en schreven het onderzoeksrapport.

Stuurgroep & werkgroep

Tijdens het hele onderzoek is een stuurgroep betrokken geweest, met afgevaardigden van het Bestuurlijk Overleg Zwerfjongeren. Deze stuurgroep is drie keer bijeengekomen om de strategie en de vorderingen te bespreken. Daarnaast was er een negenkoppige werkgroep, met professionals als hulpverleners, maatschappelijk werkers en trainers die werken met de doelgroep. In de periode voorjaar 2017 tot en met zomer 2018 kwam de werkgroep zes keer bijeen om uitvoerende zaken af te stemmen en de link met de praktijk te leggen. De leden van deze groep waren ook nauw betrokken bij zaken als de werving van medeonderzoekers, respondenten en professionals. Hun inbreng heeft de kwaliteit van het onderzoek verbeterd.

Werving respondentent

Het vinden van respondentent en het daadwerkelijk interviewen, heeft veel tijd en energie gekost. Tussen november 2017 en februari 2018 zijn er twintig jongeren geworven, maar uiteindelijk hebben de medeonderzoekers slechts tien interviews afgenomen.

Van te voren beoogden we tussen de 16 en 24 interviews af te nemen. Om toch in de buurt van een verzadingspunt qua onderzoeksdata te komen zijn ook vijf medeonderzoekers geïnterviewd. Deze vijf voldeden aan alle criteria, behalve de eis dat ze op dit moment dak- en thuisloos zijn: ze hebben in retrospectief gesproken. In totaal zijn daarmee vijftien interviews afgenomen.

Geïnterviewde jongeren

Van de vijftien lhbtj-jongeren zijn er acht tussen de 17 en 21 jaar en zeven ouder dan 22 jaar. Twaalf van de vijftien jongeren zijn bicultureel, wat etnische achtergrond betreft is het een diverse groep. Tien van de vijftien respondentent identificeert zich als vrouw. Helaas hebben we slechts één jongere geïnterviewd die zich als transgender identificeert. Dat is jammer omdat we weten dat de problemen waar transgender jongeren mee dealen vaak nog heftiger zijn dan die van lhbtj-jongeren (zie hoofdstuk 3). De genoemde namen van jongeren in hoofdstuk 4 zijn gefingeerd.

Etnische achtergrond	Aantal jongeren	Oriëntatie en identiteit ¹	Aantal jongeren
Antilliaans-Nederlands	3	Lesbische vrouw	4
Marokkaans-Nederlands	1	Homoseksuele man	3
Turks-Nederlands	1	Biseksuele vrouw	5
Surinaams-Nederlands	3	Trans man	1
Spaans-Nederlands	1	Pan vrouw	1
Nederlands-Indisch	2	Queer	1
Nederlands-Mexicaans	1		
Nederlands	3		

Geïnterviewde professionals

In maart 2018 zijn vier professionals in een focusgroep bevestigd door een onderzoeker en medeonderzoeker. Daarnaast hebben twee professionals die niet aanwezig konden zijn de vragen via email beantwoord. Al deze professionals werken direct met dak- en thuisloze lhbtj-jongeren.

¹ Zie voor meer regenboogtaal de Regenboog taaltips van de gemeente Amsterdam www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/organisatie/sociaal/onderwijs-jeugd-zorg/diversiteit/roze-agenda-2015

VERHALEN VAN JONGEREN EN PROFESSIONALS

In dit hoofdstuk staan de beleving en ervaringen van de dak- en thuisloze lhbtj-jongeren centraal. Ze vertellen over de problemen die te maken hebben met hun lhbtj-zijn, en over hoe de hulp en ondersteuning in hun ogen beter zou kunnen. Elke paragraaf start met een levensschets van één van de geïnterviewde jongeren. De bevindingen uit de focusgroep met professionals zijn ook verwerkt in dit hoofdstuk, evenals die uit het literatuuronderzoek.

Achtereenvolgens beschrijven we in dit hoofdstuk de jeugd en oorzaken van thuisloosheid (3.1); de ervaringen met dak- en thuisloosheid (3.2); de ervaringen met hulpverlening als lhbtj-jongere (3.3) en de ervaring met lhbtj-belangenorganisaties (3.4).

3.1 JEUGD EN OORZAKEN VAN THUISLOOSHEID

AZHAR, 20 JAAR

Azhar is een homoseksuele jongen met Marokkaanse ouders. Zijn vader deelde regelmatig klappen uit. Azhar moest extra op zijn tenen lopen omdat hij op jongens valt. Toen hij jong was, dachten zijn ouders dat het nog wel 'bij zou trekken'. Maar naarmate hij ouder werd en hij meer 'vrouwelijke' trekjes kreeg, zoals hij zelf zegt, werd de druk groter. De ruzies met zijn vader escaleerden steeds vaker en de mishandeling werd heviger.

Toen Azhar achttien was zette zijn vader hem definitief uit huis. Sindsdien slaapt hij in de opvang en bij vriendjes of kennissen. Overdag is hij vaak op straat. Hij heeft regelmatig te maken met homohaar, geweld of mannen die misbruik van hem willen maken. Hij is ontevreden over de hulpverlening. Volgens hem zijn er te weinig opvangplekken en is de hulpverlening niet goed afgestemd op lhbt's.

Complexe gezinssituatie

Het merendeel van de geïnterviewde jongeren heeft een onstabiele basis door de complexe gezinssituatie waarin ze opgroeiden. Hierin is vaak sprake van meerdere problemen zoals verwaarlozing, geldproblemen, geweld, psychische problemen, verslaving of criminaliteit. Het gebrek aan aandacht, stabiliteit en een veilige basis ervaren deze jongeren als een groot gemis.

Veel jongeren vertellen dat ze vroeger door hun ouders zijn mishandeld of verwaarloosd. Van sommige jongeren zijn de ouders verslaafd aan alcohol of drugs of dealt een ouder. Ouders zijn hierdoor afwezig en onberekenbaar. Dit is voor verschillende jongeren de reden van de thuisloosheid.

“ Ik groeide op met een vader, die was alcoholist en agressief. Hij is er ook vijf jaar niet geweest omdat hij de gevangenis in ging voor een poging tot zware mishandeling.

Rohan, 20 jaar

Bij de meeste jongeren zorgt een escalatie van problemen of ruzie met de ouders ervoor dat thuis wonen niet langer kan. Hierin zien we grofweg drie scenario's terug: (1) de jongeren gaan zelf weg, (2) de jongeren worden uit huis gezet door de ouders, of (3) worden door hulpverlening uit huis geplaatst.

Non-acceptatie lhbti

Bij de helft van de jongeren keuren de ouders het lhbti-zijn af. Vaak speelt religie hierin een rol. Bij vijf van deze jongeren zijn de oplopende spanningen als gevolg van hun coming-out de reden van de thuisloosheid. Bij één jongere verergerde door zijn seksuele oriëntatie het geweld. Een andere jongere geeft aan dat psychische problemen vanwege de genderidentiteit bijdroegen aan het dakloos worden.

“ Mijn moeder zei: ‘Je mag van mij alles doen, maar wordt alsjeblieft geen jongen, want ik heb maar één dochter.’ Dat zei ze voordat ik uit de kast kwam.

Rohan, 20 jaar

De professionals uit de focusgroep benadrukken dat het voor bi-culturele jongeren, vooral in de Marokkaanse en Turkse gemeenschap, extra lastig is om openlijk lhbti-jongere te zijn. Een cultuur van eer en schaamte zorgt er voor dat het sociale netwerk zich tegen hen keert of volledig wegvalt zodra ze uit de kast komen.

Middelengebruik, psychische problemen, zwangerschap

In sommige gevallen gebruikten de jongeren drugs of alcohol en droeg dat bij aan het dak- en thuisloos raken. In twee van de gevallen gebeurt dit in een destructieve relatie, waarin samen gebruikt wordt.

“ Op een gegeven moment was coke het ding. Het was een tijd van gebruiken, werken, veel tijd met elkaar door brengen en heel veel uitgaan. Totdat ik op een gegeven moment een psychose kreeg. Toen ben ik opgenomen bij de Jellinek.

Elis, 31 jaar

Ook noemen de jongeren psychische problemen verschillende keren als oorzaak voor het dak- en thuisloos worden. Zo zwerft een jongere verward op straat na een lange periode van geweld door de partner. Een andere jongere raakt zwaar depressief en suïcidaal binnen een multiprobleem gezin en wordt daarom uit huis geplaatst. Drie van de jongeren noemen als oorzaak van thuisloosheid hun zwangerschap of geboorte van hun kindje. Daardoor botsen ze met hun ouders en willen weg uit huis. Deze meiden komen meestal terecht in speciale begeleid wonen trajecten voor tienermoeders. Eén van de hulpverleners geeft aan dat LVB problematiek bij de ouders of bij de jongeren ook regelmatig een rol speelt in het dak- en thuisloos raken. Ouders raken zodanig in de problemen dat ze niet meer goed voor hun kinderen kunnen zorgen

en op straat belanden. Of LVB kinderen gaan uit huis en blijken niet in staat om goed voor zichzelf te zorgen. Volgens deze hulpverlener zijn deze jongeren extra kwetsbaar voor onder meer seksueel misbruik en bereikt de criminaliteit of prostitutie hen vaak sneller dan de hulpverlening.

UIT DE LITERATUUR

Uit onderzoek blijkt dat een instabiele en problematische gezinssituatie de belangrijkste oorzaak is voor dak- en thuisloosheid bij Nederlandse jongeren (De Groot en Rensen, 2010). Het is niet bekend hoeveel Nederlandse dak- en thuisloze jongeren lhbt-i-zijn. Volgens Canadees en Amerikaans onderzoek worden lhbt's oververtegenwoordigd onder dak- en thuisloze jongeren. Naar schatting identificeert zo'n 25 tot 40% van de dak- en thuisloze jongeren zich als lhbt (Edidin et al., 2012). Dit valt te verklaren door afwijzing of non-acceptatie van ouders of andere familieleden (Durso & Gates, 2012). Uit de literatuur blijkt dat lhbt-jongeren gemiddeld vaker opgroeien in een problematische gezinssituatie en ook minder steun ervaren vanuit het gezin (Kuypers, 2015). Een openlijke coming-out (richting de ouders) is niet vanzelfsprekend. Dit geldt in het bijzonder voor orthodox religieuze gemeenschappen waaronder christelijke, katholieke en islamitische (Wilcox, 2003; Sumerau, 2017; Van Bergen, 2013). Er kan, om de familie-eer te beschermen of te herstellen, zelfs eer gerelateerd geweld plaatsvinden (Brenninkmeijer, Geerse, & Roggeband, 2009; Felten, 2014). Tegenover niet lhbt-peers, kunnen lhbt-jongeren minder goed over hun emoties en gevoelens praten (Felten et al. 2015). Ook school kan een onveilige en stressvolle omgeving zijn (Matthews & Salazar, 2012).

Kortom:

- * De meeste jongeren komen uit een complexe gezinssituatie met te weinig aandacht, instabiliteit en een onveilige basis. Ze hebben te maken met een opeenstapeling van problemen: mishandeling, verwaarlozing, huiselijk en seksueel geweld, geldproblemen, ouders met psychische problemen, verslaving of criminaliteit.
- * Deze problemen zijn een belangrijke oorzaak voor het thuisloos raken van jongeren (Jonker, 2012).
- * Bij de helft van de jongeren wordt het lhbt-i-zijn door de ouders afgekeurd en niet geaccepteerd. Dit is een oorzaak voor dak- en thuisloosheid.

3.2 ERVARINGEN MET DAK- EN THUISLOOSHEID

LIANNE, 24 JAAR

Lianne is biseksueel. Als kind kwam ze materieel niets tekort, maar aandacht kreeg ze nauwelijks. Haar moeder sloeg haar geregeld en op school was ze 'het pispaltje'. Tijdens haar zwangerschap verslechterde de relatie met haar moeder. Omdat ze haar kind niet bloot wilde stellen aan het geweld thuis, zocht ze hulp. Sindsdien verhuist ze tussen gezinshuizen voor jonge moeders en begeleid wonen trajecten.

Lianne heeft wisselende ervaringen met de hulpverlening. Het gezinshuis voor jonge moeders was vanwege de onderlinge ruzies heftig. Maar er waren goede begeleiding en leerzame activiteiten. Met sommige hulpverleners heeft ze een klik; anderen vindt ze ronduit incapabel. Ze heeft slechts aan een enkele hulpverlener die ze wat langer kende en vertrouwde, verteld dat ze ook op vrouwen valt. Het grootste punt zijn de wisselingen in hulpverleners.

Drie typen leefwerelden

We zien drie – elkaar deels overlappende – typen leefwerelden voor dak- en thuisloze jongeren: residentiële woonvoorzieningen, tijdelijk wonen bij familie en/of vrienden en de straat.

De meeste jongeren die we interviewden zijn residentieel thuisloos. Ze verblijven in diverse vormen van residentiële (jeugd)hulp zoals crisisopvang, pleeggezinnen of leef- en behandelgroepen. Een deel van de jongeren woont tijdelijk bij vrienden of familie. Sommigen hoppen al jaren van adres naar adres.

Een klein deel van de jongeren leeft op straat en slaapt soms weken achtereen in de buitenlucht. Deze jongeren hebben vaak geen binding met de stad of weten de weg naar hulpverlening niet te vinden. De mensonterende situaties raken de jongeren diep.

“ Ik heb in trappenhuisen geslapen. Het was winter. Ik werd ook ongesteld, en... pffff sorry soms word ik ook een beetje emotioneel. Maar ik heb dus gestolen om maandverband te hebben.

Kelsey, 30 jaar

Opeenstapeling van problemen

Dak- en thuisloos zijn en dus geen thuis hebben, is een onrustig en onzeker bestaan voor de jongeren. Vaak voelen ze zich opgejaagd, niet thuis en tot last. Vooral als ze ergens maar korte tijd kunnen blijven of bij onbekenden of vage kennissen moeten logeren, voelt dat onprettig.

“ Mijn probleem was niet dat ik geen dak boven mijn hoofd had, maar mijn probleem was dat ik geen stabiele plek had en dat ik me nergens thuis kon voelen. Dat werd niet opgelost met een plek bij iemand anders.

Rohan, 20 jaar

Sinds ze dak- en thuisloos zijn, krijgen de meeste jongeren ondersteuning bij hun problemen. Maar door hun kwetsbare positie ontstaan vaak weer nieuwe problemen. Sommige jongeren hebben regelmatig te maken met discriminatie, pesterijen of geweld vanwege hun lhbti-zijn. Het leven op straat of in residentiële woonvoorzieningen maakt ze daar extra kwetsbaar voor. Bijvoorbeeld omdat ze voor een slaapplek soms seks moeten hebben en in contact komen met agressieve of verwarde mensen.

“ Nu ik buiten op straat ben word ik de hele tijd lastiggevalen door jongens die hetero of gay zijn. Ik heb laatst nog gevochten met drie jongens.

Azhar, 20 jaar

Opvallend is dat de helft van de jongeren als kind seksueel misbruikt is. Bijvoorbeeld door de oppas of op zomerkamp. Een meisje vertelt dat ze het als een soort overlevingsstrategie inzette om geld te verdienen. Een andere jongere vertelt dat het eigenlijk 'overal waar ze kwam, gebeurde', ook in de pleeggezinnen.

Het merendeel van de jongeren kampt tijdens het dak- of thuisloos zijn met psychische problemen zoals suïcidaliteit, automutilatie en psychose. Twee jongeren geven aan dat hun genderidentiteit een rol speelde in hun psychische problemen.

“ Ik had het idee dat ik heel veel van mensen vroeg omdat mensen zich in één keer moesten aanpassen aan mij en ik had het idee dat ik dat niet waard was. Dus ik deed een zelfmoordpoging.

Rohan, 20 jaar

Een zwervend bestaan past niet bij de eisen die school of werkgever stelt, zo vertellen verschillende jongeren. Eén jongen vertelt bijvoorbeeld dat hij vaak de nachtopvang niet meer binnenkwam omdat hij net te laat was door zijn werktijden in de horeca. Hij moest kiezen tussen een slaapplek of zijn baan. Een andere jongere vertelt dat zij geschorst werd van school toen ze dakloos werd:

“ Ik ben toen naar school gegaan, omdat dat de enige plek was waar ik heen kon. Toen zeiden ze omdat je nu thuisloos bent is dit een schorsing. Ze wilden niet dat ik als dakloze daar in de school zou zitten.

Nina, 18 jaar

UIT DE LITERATUUR

Van dak- en thuisloze jongeren is bekend dat ze relatief vaak traumatische ervaringen hebben (Jeeninga, 2010). Hetzelfde geldt voor lhbtj-jongeren (Mooij et al., 2012; Kuyper, 2015). 42% van de transgenders krijgt negatieve reacties waaronder schelden, bedreiging en fysiek geweld (Keuzenkamp, 2012). 40% van de dak- en thuisloze jongeren kampt met ernstige psychische problemen (Jeeninga, 2010). lhb-scholieren hebben ruim twee keer zo vaak emotionele problemen, gedragsproblemen en kampen met hyperactiviteit (Kuyper, 2015). Van de transgenderjongeren van 16 tot 24 jaar kampt 73% met psychische problemen (Keuzenkamp, 2012).

De stress die lhbtj's ervaren wordt ook wel minderheidsstress genoemd (Baams, Grossman, & Russell 2015; Meyer, 2003). Zowel onder jongeren die dak- en thuisloos zijn als onder lhb-jongeren komen zelfmoordpogingen vaker voor dan gemiddeld (Beijersbergen, Jansen, & Wolf, 2008; Kuyper, 2015). Onder jonge transgenders ligt het percentage dat een zelfmoordpoging heeft gedaan op 21% (Keuzenkamp, 2012).

De ervaren minderheidsstress varieert per individu maar ook per subgroep. Transpersonen hebben op allerlei vlakken stelselmatig (meer) met discriminatie te maken (Doorduyn & Cense, 2014; Grant et al., 2011; Kuyper, 2017). Jongens die zich gender non-conform gedragen ervaren meer uitsluiting. Ook bi-culturele lhbt-jongeren ervaren meer minderheidsstress (Reck, 2009), net als jongeren in sterk religieuze groepen (Kuyper, 2015) en intersekse jongeren (Cho et al. 2013).

UIT DE LITERATUUR

Veel dak- en thuisloze jongeren gaan al lange tijd niet meer naar school voordat ze beginnen met zwerven, ze hebben vaker problemen met docenten en zijn relatief vaak laagopgeleid (Jeeninga, 2010; Jonker, 2012). Lhb-jongeren spijbelen tweemaal zo vaak en worden vier keer vaker gepest dan hetero-leerlingen (Kuyper, 2015), wat het risico vergroot om dakloos te raken (Gemeente Leeuwarden, 2012) en ze hebben vaker te maken met geweld (Mooij, Fettelaar, & De Wit, 2012; Collier, Bos & Sandfort, 2013). Risicogroepen zijn gender non-conforme jongeren (Baams & Bos, 2014; Van Beusekom, Roodenburg, & Bos, 2012) en transgenderleerlingen: een op de vijf transgender leerlingen is slachtoffer van grof lichamelijk geweld, tegenover 3% van de cisgender leerlingen (Scholte, Nelen, de Wit en Kroes, 2016).

Netwerk

Een sterk netwerk als opvangnet is van groot belang, maar de meeste jongeren hadden zo'n netwerk niet. Verschillende jongeren vertellen dat ze gepest werden op school of dat ze in een 'foute' vriendengroep of relatie terecht kwamen. De instabiele thuissituatie lijkt hen hier kwetsbaarder voor te maken. Dit zorgt vaak voor nog meer problemen: ze komen in aanraking met (nog meer) criminaliteit, geweld of drugs.

Sommige jongeren hadden mensen in hun netwerk die hen steunden. Die steun maakte voor hen ook echt het verschil. Dit kan bijvoorbeeld een opa zijn, een schoonmoeder, docent of werkgever.

“ Ik kreeg weer een psychose. Hij heeft zich toen over mij ontfermd en zei dit kan niet meer gebeuren. We gaan er samen alles aan doen om niet verslaafd te zijn.

Elis, 31 jaar

Eén van de jongeren heeft een groot netwerk binnen de gay uitgaansscene van Amsterdam. Aan de ene kant heeft dit bijgedragen aan problemen met alcohol en drugs van de jongen. Aan de andere kant steunde zijn netwerk hem ook om problemen aan te pakken. De professionals herkennen dat het voor jongeren uit een complexe gezinssituatie moeilijk is om een stabiel leven op te bouwen met een sociaal netwerk. Vooral voor lhbtj-jongeren met een religieuze afkomst en voor bi-culturele jongeren is het lastig, omdat hun hele netwerk in één keer weg kan vallen als ze uit de kast komen.

UIT DE LITERATUUR

Er kleeft per definitie stigma aan dak- en thuisloze personen (Kidd 2007; Tyler & Melander 2011). Daar komt voor dak- en thuisloze jongeren bij dat hun sociale netwerk gemiddeld beperkter in omvang en van slechtere kwaliteit (Jeeninga, 2010; Jonker, 2012) (Tyler & Melander, 2011) is en de complexe thuissituatie (De Groot & Rensen, 2010). Voor lhbt-jongeren is een sociaal netwerk wellicht nog belangrijker: het kan fungeren als overlevingsstrategie (Hunter, 2008) (Tyler & Melander, 2011). Lhbt-jongeren voelen zich vaker eenzaam dan hun heteroseksuele leeftijdsgenoten (Kuyper, 2015). Intersekse personen ervaren veel stress over het wel of niet open zijn over de conditie, wat resulteert in onder meer uitsluiting.

Vaak bestaat het netwerk niet meer (volledig) uit 'echte' familie, maar uit zelf aangewezen familie. Deze alternatieve familie heeft een belangrijke beschermende rol voor de thuisloze jongeren.

Kortom:

- * Als jongeren eenmaal dak- en thuisloos zijn stapelen de problemen zich verder op. Vanwege hun lhbt-zijn hebben de jongeren een dubbele kwetsbaarheid voor misbruik en discriminatie.
- * De meeste jongeren kampen terwijl zij dak- en thuisloos zijn met (verergering van) psychische problemen waaronder suïcidaliteit, automutilatie, depressie, psychose, en post-traumatisch stressyndroom.
- * Veel jongeren stoppen met school, werk of hobby.
- * Jongeren missen een goed functionerend netwerk van familie, vrienden en kennissen en die hen steunen.
- * Bij veel bi-culturele jongeren valt het netwerk na de coming-out echter weg.

3.3 ERVARINGEN MET HULPVERLENING & ONDERSTEUNING

ROHAN, 20 JAAR

Rohan is een transjongen en sinds zijn zestiende thuisloos. Zijn vroege jeugd, als meisje, werd gekenmerkt door 'veel verwaarlozing, en heel veel misbruik en heel veel geweld', zoals hij zelf zegt. Zijn vader mishandelde het gezin en moest naar de gevangenis. Rohan ontwikkelde daardoor als kind al psychische problemen.

Op zijn zestiende werd hij vanwege suicidaliteit voor het eerst opgenomen in een psychiatrische instelling. Zijn coming-out als biseksuele persoon verliep redelijk, maar kort na het uit de kast komen als transgender persoon deed Rohan een zelfmoordpoging. Een periode met intensieve hulpverlening en vele tijdelijke residentiële woonvoorzieningen en hulpverleners volgen. Met hulpverleners heeft hij zeer wisselende ervaringen. Sommigen noemt hij 'agressief' anderen 'geweldig en een grote steun'. Voor een zelfstandig leven acht hij zichzelf te afhankelijk van de hulpverlening. 'Ik denk dat ik zonder begeleiding na een paar weken op de grond lig, letterlijk'.

Alle jongeren hebben diverse vormen van hulpverlening gehad. Vaak begint dat al op jonge leeftijd met jeugdzorg. Naast diverse vormen van ambulante begeleiding, komt het merendeel van de jongeren uiteindelijk in residentiële hulpverlening terecht. Dit varieert van crisisopvang, leef- en behandelgroepen, kamertraining tot begeleid wonen. Daarnaast krijgen veel jongeren hulp bij schulden en (psycho)therapie. Ze noemen opvallend vaak EMDR voor het verwerken van trauma's.

UIT DE LITERATUUR

Onder de jongeren die dak- en thuisloos zijn, heeft 50 tot 60% contact gehad met jeugdhulp of de Kinderbescherming (Jeeninga, 2010; Jonker, 2012). Of lhbt-jongeren vaker in aanraking komen met jeugdhulp of kinderbescherming is niet bekend. Maar op basis van de risicofactoren die spelen bij hen lijkt het plausibel dat zij vaker te maken krijgen met jeugdhulp (Emmen, Addink, & Felten, 2014). Dit geldt in het bijzonder voor de transgenderjeugd: daar heeft 73% te maken met psychische problemen (Keuzenkamp, 2012).

Lang wachten en gebrek aan continuïteit

De juiste hulp en ondersteuning laat vaak lang op zich wachten, stellen veel jongeren. Ook klagen veel jongeren erover dat ze 'van het kastje naar de muur' gestuurd worden en overal maar tijdelijk kunnen verblijven. Uit de verhalen van de jongeren ontstaat het beeld van een bureaucratisch en overbelast hulpverleningssysteem, dat niet goed aansluit op de onregelmatige leefwereld van de jongeren. Dit is vooral problematisch als op cruciale momenten niet de juiste hulp wordt geboden. Bij het ontbreken van de juiste hulp kunnen problemen snel escaleren.

“ Het was heel heftig om te vertellen dat ik van huis was weggelopen, maar toen gebeurde er niet meteen wat. Ik heb uiteindelijk heel lang gewacht en heel veel gesprekken gehad met begeleiders. Ze hebben heel vaak en lang vakantie en als ze dan aan het werk zijn dan is het van negen tot vijf.

Nina, 18 jaar

Jongeren vertellen ook dat hun hulpvraag soms niet serieus wordt genomen of dat hulpverleners de ernst van de situatie onderschatten. Eén van de hulpverleners bevestigt het beeld dat deze jongeren schetsen.

“ Er is een hoop verspilling binnen de hulpverlening. Gesprekken met maatschappelijke opvang zijn lang, ingewikkeld en bureaucratisch.

Hulpverlener

Weinig lhbti specifiek en sensitief

Uit de verhalen van de jongeren blijkt dat de meeste hulpverlening nog weinig lhbti-specifiek en sensitief is. Veel jongeren vertellen dat hulpverleners het lastig vinden om over de seksuele oriëntatie of genderidentiteit te praten. Hulpverleners gaan vaak uit van een heteroseksuele relatie. Het initiatief om de seksuele of genderidentiteit te bespreken moet vaak van de jongeren zelf komen. Enkele jongeren hebben de ervaring dat hulpverleners daar vervelend op reageren. Ze stellen bijvoorbeeld vragen die de jongeren ongemakkelijk vinden, of waardoor ze zich niet geaccepteerd voelen. Vooral bij christelijke organisaties wordt dit ervaren.

De meeste jongeren wensen dat hun hulpverleners het op een prettige manier ter sprake zouden brengen of duidelijk maken dat ze het oké vinden. Een paar jongeren vertellen dat ze er hierdoor wellicht zelf ook meer aandacht voor zouden hebben. Hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit is voor hen iets wat meer op 'de achtergrond' speelt. Eén jongen vertelt dat hij in zijn vroege jeugd graag lhbt-specifieke hulpverlening had gehad rondom zijn lhbt-issues. Doordat zijn hulpverleners geen aandacht besteden aan zijn homoseksualiteit, hadden ze niet door dat veel van zijn problemen daar mee samen hingen. In de verhalen van de jongeren lijkt het erop dat hulpverleners geen verband zien tussen de lhbti-gevoelens en de psychische en sociale problemen van deze jongeren, terwijl dat verband er zeker is.

“ Ik heb het altijd maar opzij geschoven, zo van oh dat is het laatste wat boeit nu. Ik heb andere dingen om aan te denken. Dus dat heb ik wel genegeerd, meer dan gezond was.

Puck, 18 jaar

De professionals beamen dat veel hulpverleners het lastig vinden om lhbti-thema's te bespreken. Er is nog veel handelingsverlegenheid. Dat heeft ook te maken met gebrek aan kennis en bewustwording over lhbti, stellen de professionals. Wanneer hulpverleners bijvoorbeeld vragen naar een relatie gaan ze automatisch uit van een heteroseksuele relatie. En aan meiden vragen ze of ze een vriendje hebben, in plaats van meer neutraal of ze een relatie hebben. Mede uit angst voor onprettige reacties vermijden veel jongeren het onderwerp zelf ook en dan zijn hulpverleners dus niet op de hoogte van het lhbti-zijn van de jongeren. Een van de professionals erkent dat het inderdaad schort aan kennis over deze samenhang. Daarom is het belangrijk, bijvoorbeeld ook voor schuldhelpverleners, om hiervan beter op de hoogte te zijn, stelt hij.

“ En dan vinden ze het gek dat je gedragsproblemen ontwikkelt of verschillende problemen hebt. Je wordt vanaf kleins af aan gewezen op het feit dat je gay bent. Je wordt uitgescholden, bespuugd, geslagen.

Azhar, 20 jaar

“ Het gaat om bewustwording op het gebied van de prevalentie van lhbti, maar ook om wat het betekent om lhbti te zijn in de huidige samenleving, wanneer je ook een verstandelijk beperking hebt of wanneer er sprake is van bijkomende problematiek, zoals dak- en thuisloosheid.

Hulpverlener

Positieve ervaringen

Sommige jongeren hebben positieve ervaringen met hulpverlening en hun lhbti-zijn. Een aantal jongeren maakt de vergelijking met woonvoorzieningen buiten Amsterdam, waar veel meer een taboesfeer heerst. Anderen noemen de manier waarop de hulpverlener seksuele oriëntatie of genderidentiteit bespreekbaar maakt als positieve ervaring. Een meisje vertelt dat ze zich daardoor begrepen voelt en zichzelf kan zijn; een jongen vertelt hoe de seksuele diversiteit onder hulpverleners hem helpt. Een andere jongere vertelt dat hij dankzij een begripvolle hulpverlener uit de kast durfde te komen als transgender.

“ Niet omdat ze veel kennis over mij had, maar ze was wel heel erg bereid om van me te leren.

Rohan, 20 jaar

Algemene problemen

Veel jongeren geven ook aan dat de hulp in algemene zin niet goed op hen is afgestemd en niet persoonlijk genoeg is. Sommigen hebben het gevoel dat ze 'een nummertje' zijn en verlangen naar meer persoonlijke aandacht. Anderen spreken over de kille, onpersoonlijke ruimtes waar ze in verblijven: met hard tl-licht en weinig gezelligheid. Ook vertellen verschillende jongeren over de strenge regels en het gebrek aan autonomie op woongroepen en opvang.

“ Er is wel iemand die wordt aangewezen als je mentor. Die gaat dan één keer per week met je praten en dan maak je een soort stappenplan. Nou en als je er dan vanaf wijkt mag je een nacht op straat gaan slapen.

Dave, 20 jaar

AMSTERDAMS AANBOD THUISLOZE LHBTI JONGEREN

Amsterdams ondersteuningsaanbod specifiek voor dak- en thuisloze lhbt-jongeren is erg schaars. Dat blijkt uit de Out on the Streets inventarisatie.¹ Er zijn in Amsterdam twee plekken die opvang en/of woonbegeleiding bieden aan deze doelgroep, drie die (dag)activiteiten aan deze groep bieden en ook drie die specifieke hulpverlening of coaching bieden. Bij de meeste organisaties die zich specifiek richten op dak- en thuisloze jongeren (o.a. Leger des Heils, Volksbond Streetcornerwork, Don Bosco) levert de zoekterm 'lhbt(i)' niets op. Bekijken we de hulpverlening voor beide groepen (d.w.z. lhbt-jongeren of thuisloos) apart, dan is er iets meer aanbod, maar blijft het ook summier. Amsterdam kent wel een algemeen roze aanbod (Graaff et al., 2016), maar oog voor specifieke behoeften blijkt er onvoldoende (Emmen et al., 2014). Transgender en intersekse personen hebben te maken met late herkenning van de ondersteuningsbehoefte, lange wachttijden of inflexibele behandelaars.

Uit eerder onderzoek weten we dat er behoefte is aan individuele gespreksvoering en aan doorverwijzingen voor transgender personen richting gespecialiseerde hulpverlening of voor lhb's naar ontmoetingsplekken (Van Husen en Savenije, 2013). Ook blijkt dat er vier basisbehoeften zijn als het aankomt op roze zorg: [1] positieve houding tegen lhbt's, [2] kennis hebben van de doelgroep, [3] ervaring hebben met de doelgroep en [4] op de hoogte zijn van de doorverwijsmogelijkheden (Van Husen en Savenije, 2013). Bij de groep bi-culturelen is het extra van belang is te werken aan een vertrouwensband (Kriek et al., 2015). Verder blijkt lotgenotencontact en steun vanuit zelforganisaties nodig (Kriek et al., 2015).

¹ De inventarisatie van het volledige aanbod is op te vragen bij de onderzoekers van Movisie.

Goede hulp hangt ook samen met goede hulpverleners, waarmee de jongere een klik heeft. Het is niet vanzelfsprekend dat jongeren een hulpverlener treffen die ze capabel vinden en waar ze zich bij op hun gemak voelen. De ervaringen zijn wisselend. Een ander 'algemeen' probleem van veel opvang en woonvoorzieningen is de onrust, ruzie en overlast die jongeren ervaren van de overige bewoners. Ze voelen zich hierdoor soms onveilig, vooral als ze in contact komen met mensen die nog zwaardere problematiek hebben of ouder zijn, ervaren ze dit als belastend.

“ Ik werd in een groepswooning geplaatst en daar ging compleet alles fout. Ik was zwanger. Ik zat daar met mijn kind van 3 en er was alleen maar onrust in dat huis. Niemand werd aan elkaar voorgesteld, er was alleen maar ruzie in huis.

Lianne, 24 jaar

Verschillende jongeren geven aan dat de overgang van 18- naar 18+ problematisch is. Veel hulpverlening waar je als jongere voor in aanmerking komt valt weg zodra je achttien wordt, terwijl de verantwoordelijkheden dan juist toenemen. Door hun problematische jeugd en het verblijf in woonvoorzieningen zijn ze vaak onvoldoende toegerust voor deze verantwoordelijkheden.

Verbeter tips

De jongeren geven de volgende tips om de hulpverlening beter af te stemmen op hun behoeften en wensen.

lhbti-specifieke tips

- * Opvang en hulpverlening bieden die veilig en laagdrempelig is voor lhbti-jongeren
- * Met jongeren praten over lhbti-zijn
- * Hulpverleners voorlichten en trainen in lhbti
- * Jongeren én ouders voorlichten over lhbti
- * Laagdrempelige ontmoetingsplekken voor lhbti-jongeren creëren
- * Meer bekendheid geven aan lhbti-organisaties en ontmoetingsplekken
- * Diversiteit onder hulpverleners vergroten
- * Transitieproces voor transgenders versnellen
- * Bied meer voorlichting over lhbti-zijn aan ouders en de omgeving

Algemene tips

- * Sneller passende hulp en woonruimte bieden
- * Jongeren persoonlijk benaderen, afgestemd op individu
- * Meer woonruimte voor thuisloze jongeren creëren
- * Meer continuïteit en stabiliteit in woonruimtes en begeleiders realiseren
- * Wachtlijsten verkorten en bureaucratie verminderen
- * Jongeren het gevoel geven dat ze de regie in eigen handen hebben

UIT DE LITERATUUR

In de jeugdhulp worden lhbt-gevoelens niet gesignaleerd en zijn geen onderwerp van gesprek. Er is geen begeleiding voor lhbt-jongeren en ze worden niet doorverwezen naar specialistische hulpverlening (Emmen et al., 2014). Er is sprake van een gebrek aan kennis over deze jongeren: 41% weet niet hoe te signaleren dat een jongere worstelt met lhbt-gevoelens en voor transgenderjongeren is dat 64%. Professionals brengen lhbt-gevoelens niet in verband met andere psychische en sociale problemen. Zij ervaren lhbt-gevoelens zelf niet als iets bijzonders en zien geen rol voor zichzelf in het ondersteunen van de betreffende jongeren (Emmen et al., 2014). Specifiek voor transgenderjongeren is dit relevant (De Vries, 2010): zij lijken nauwelijks informatie te krijgen over de mogelijkheid zich aan te melden bij een genderkliniek en een afweging te maken over lichamelijke transitie (Emmen et al., 2014). Interseks jongeren zijn voor professionals helemaal onzichtbaar: geen van de 421 professionals in een onderzoek in de jeugdhulp ontmoette er ooit een.

Van bi-culturele en religieuze lhbt-jongeren weten we dat zij behoefte hebben aan professionele hulpverlening. Maar die is slechts beperkt aanwezig en bovendien kennen veel hulpverleners dit specialistische aanbod niet, dus verwijzen ze niet door (Kriek, Vonk, Heuts, Bos, Ganzevoort en Doodeman, 2015).

In Nederland is niet eerder een onderzoek zoals Out on the Streets gedaan. In de Verenigde Staten geven lhbt-jongeren aan niet veilig te zijn in de opvang (Abramovich, 2012; Ray, 2006). De drempel om hulp te zoeken is hoog, omdat ze niet weten hoe de betreffende hulpverlener denkt over de seksuele voorkeur of genderidentiteit. Of omdat ze vermoeden dat er geen begrip is, vanwege een gebrek aan kennis (Quintana, Rosenthal, & Krehely, 2010). Door het gebrek aan aansluitende ondersteuning, zwerven thuisloze lhbt-jongeren vaker en langer op straat dan heteroseksuele leeftijdsgenoten (Abramovich, 2012).

Kortom:

- * Jongeren hebben vaak negatieve ervaringen met hulpverlening, waaronder lange wachttijden, weinig lhbt-specifieke en sensitieve hulp, onrust en last van andere bewoners en hulp die niet goed afgestemd is.
- * De meeste hulp in Amsterdam is nog weinig lhbt-specifiek en -sensitief. Hulpverleners praten nauwelijks over seksuele oriëntatie of gender identiteit. In gesprekken over relaties en seksualiteit gaan ze vaak uit van een heteroseksuele relatie.

- * Hulpverleners brengen lhbt-gevoelens te weinig in verband met de psychische en sociale problemen van deze jongeren, terwijl uit diverse onderzoeken blijkt dat dit verband wel bestaat.
- * De jongeren wensen wel degelijk dat hun hulpverleners het op een prettige manier ter sprake brengen.
- * Hulpverleners die open staan voor lhbt en erover praten, kunnen de coming-out en (zelf)acceptatie stimuleren.
- * De jongeren zijn onvoldoende voorbereid op het zelfstandige leven dat als 18+er van ze verwacht wordt. De hulpverlening speelt hier onvoldoende op in.

3.4 LHBTI-BELANGENORGANISATIES

NICKY, 17 JAAR

Nicky is een lesbisch meisje en het gaat nu goed met haar. Ze woont sinds kort onder begeleiding op kamers. Daar ging echter een turbulent leven aan vooraf: een moeder met een drugsverslaving en borderline, en daardoor veel mentaal en fysiek geweld. 'We hebben allebei een pistool op ons hoofd gehad'.

Op haar tiende kwam Nicky voor het eerst in contact met een psycholoog. Maar die vond vooral dat ze aan het 'puberen' was. 'Ik ging gewoon dronken naar de therapie sessies', vertelt ze. Op haar twaalfde deed ze een zelfmoordpoging. Ze ontwikkelde anorexia en sinds haar veertiende woonde ze in residentiële woonvoorzieningen.

Haar psychische problemen hebben volgens Nicky weinig te maken met haar seksuele oriëntatie. Zowel haar ouders als de jongeren op haar groep reageerden daar goed op, net als de meeste hulpverleners. De groepsleiding vroeg er niet specifiek naar, dus vertelde Nicky er zelf over. 'Ik was heel erg bang dat vrouwelijke groepsleiding niet close met me wilde zijn, omdat ik lesbisch zou zijn. Maar dat was helemaal niet het geval.'

Aanbod onbekend

Het merendeel van de jongeren is niet bekend met lhbt-belangenorganisaties of specifieke activiteiten zoals COC, Respect2love, Veilige haven en Transgender netwerk. Een enkeling is wel bekend met facebookgroepen of andere online communi-

ties voor lhbtj-jongeren. Eén jongere kwam al jong regelmatig bij het COC en kent diverse lhbtj-belangenorganisaties. Hij heeft een sterk netwerk in de gay-scene van Amsterdam.

De andere jongeren vinden het belangrijk dat er lhbtj-belangenorganisaties zijn. Eén jongen vertelt dat het wellicht kan helpen om zijn netwerk en zelfvertrouwen te vergroten. Het lijkt erop dat bij veel jongeren het emancipatie- en zelfacceptatieproces op een laag pitje staat. Ze zijn vooral bezig met overleven.

De zichtbaarheid en vindbaarheid van de lhbtj-belangenorganisaties moet beter, vinden de jongeren. Ook vinden ze het belangrijk dat hulpverleners hen er op wijzen.

“ Ik wist er echt niks van. Ik vind dat de lhbtj-organisaties zichzelf meer op de kaart mogen zetten. Je kan er wel zijn, maar als je niet zichtbaar bent dan heb ik er niks aan.

Azhar, 20 jaar

UIT DE LITERATUUR

Uit de literatuur blijkt dat zogenaamde ‘safe spaces’ een belangrijke beschermende factor kunnen zijn (Fox & Ore, 2010; Reck, 2009). Daar kunnen jongeren, vaak in besloten kring, hun gender en seksuele identiteit exploreren en beleven. Maar deze plekken zijn er nog weinig en dat is één van de redenen waardoor de groep dak- en thuisloze lhbtj-jongeren onzichtbaar is in de pleeg- en jeugdzorg (Reck, 2009).

De literatuur stelt dat online en offline lhbtj-communities een emanciperende rol hebben. In de online wereld zijn rolmodellen (Gomillion & Giuliano, 2011). Sociale media werken als katalysator in hoe lhbtj-jongeren zichzelf manifesteren (Craig et al., 2015) en ze hebben een (zeer) positieve impact op de zelfacceptatie, zelfperceptie, identiteitsformatie, steun en weerbaarheid.

Kortom:

- * De lhbtj-belangenorganisaties en activiteiten in Amsterdam zijn grotendeels onbekend. Hulpverleners wijzen er niet op.
- * De lhbtj-belangenorganisaties, websites en sociale media kunnen een belangrijke rol spelen in het emancipatie- en zelfacceptatieproces.

CONCLUSIE

4

In dit onderzoek staan de ervaringen en verhalen van Amsterdamse lhbtï dak- en thuisloze jongeren centraal. Ze spreken zich ook uit over lhbtï-specifieke problemen en over de gewenste ondersteuning. Professionals die met deze jongeren werken geven daarover hun mening.

Hoewel de individuele ervaringen van elkaar verschillen, zijn er een aantal gedeelde thema's. Die verbinden we met de kennis uit de literatuur en onze inventarisatie van het Amsterdamse aanbod voor deze doelgroep. Daaruit volgt een set van aanbevelingen.

Dubbel kwetsbaar

Dak- en thuisloze lhbtj-jongeren zijn een dubbel kwetsbare doelgroep. Ze krijgen in hun leven te maken met complexe, op elkaar in werkende problemen, waarvan hun lhbtj-zijn een onderdeel is. De basis voor die problemen ligt in de problematische gezinssituatie waarin ze opgroeien. Bij de helft van de jongeren accepteren de ouders het lhbtj-zijn niet. Dat zorgt ervoor dat de problemen escaleren en ze niet langer thuis kunnen wonen. Als religie en culturele achtergrond een rol spelen bij de non-acceptatie kunnen jongeren in één klap hun sociale vangnet van familie en gemeenschap kwijt raken.

Jongeren die dak- en thuisloos raken, komen terecht in tijdelijke residentiële woonvoorzieningen, bij kennissen of familie, op straat, of een combinatie van deze drie. Een onrustig en zwaar bestaan volgt, waarin problemen als verslaving, geweld, depressie en schulden de kop op steken of verergeren. Niet open durven zijn over lhbtj-zijn, gebrek aan (zelf)acceptatie van de seksuele oriëntatie of gender identiteit en discriminatie vanwege lhbtj-zijn spelen hier een rol.

Hulpverlening en belangenorganisaties

Hoewel alle jongeren uiteindelijk hulpverlening en (tijdelijke) woonruimte krijgen, is het lastig voor hen om een stabiel leven op te bouwen. Binnen de hulpverlening lopen de jongeren aan tegen ellenlange wachtlijsten, bureaucratie, telkens wisselende hulpverleners en vele verhuizingen. Op kritieke momenten krijgen ze hierdoor soms niet de hulp of ondersteuning die ze nodig hebben. Ze verlangen het meest naar stabiliteit: een vaste woonruimte met vaste en betrokken hulpverleners die de hulp afstemmen op hun behoeften.

Bovendien is de meeste hulp weinig lhbtj-specifiek en -sensitief. Hulpverleners praten vaak niet over seksuele oriëntatie of gender identiteit en gaan uit van een heteroseksuele relatie. Zij ervaren handelingsverlegenheid, hebben weinig kennis over lhbtj-zijn. Hulpverleners zien de samenhang tussen lhbtj-zijn en psychische en sociale problemen van de jongeren niet. Eerder onderzoek in de jeugdhulp sluit hierbij aan en laat bovendien zien dat hulpverleners ook niet doorverwijzen naar specialistische hulpverlening (Emmen et al., 2014). Uit onze inventarisatie blijkt nauwelijks aanbod voor ouders van lhbtj-jongeren, terwijl zij wel degelijk onderdeel zijn van het probleem.

De lhbtj-belangenorganisaties en activiteiten in Amsterdam zijn grotendeels onbekend bij de jongeren. En dat terwijl lhbtj-belangenorganisaties, websites en sociale media een belangrijke rol kunnen spelen in het emancipatie- en zelfacceptatieproces. Ze kunnen een positieve impact hebben op zelfacceptatie, steun en weerbaarheid.

AANBEVELINGEN

Dak- en thuisloze lhbtj-jongeren zijn een dubbel kwetsbare doelgroep. Ze krijgen in hun leven te maken met complexe op elkaar in werkende problemen, waarvan hun lhbtj-zijn een onderdeel is. Het huidige Amsterdamse hulp en ondersteuningsaanbod is hier nog onvoldoende op afgestemd. Daarom adviseren we het volgende:

Vergroot kennis en vaardigheden

- * Integreer het lhbti-thema in de beroepscompetenties en curricula van de opleidingen van jeugdprofessionals en hulpverleners.
- * Neem vragen over lhbti-zijn op in onder meer intakes en evaluaties.
- * Organiseer trainingen en e-learning voor het vergroten van kennis en vaardigheden en reik praktische tools en handvatten aan.
- * Besteed hierin aandacht aan de nut- en noodzaak van lhbti-specifiek werken, in het bijzonder voor transgender jongeren.

Organiseer voorlichting

- * Stimuleer als gemeente interventies waarin gewerkt wordt aan lhbti-acceptatie onder jongeren en hun ouders.
- * Zorg als gemeente voor een sociale kaart die de zichtbaarheid van het ondersteuningsaanbod voor deze doelgroep vergroot.
- * Zet als jeugdhulp en als lhbti-organisatie in op interventies voor zowel jongeren als ouders.
- * Zorg als jeugdhulpverlener voor verbinding met de lhbti-organisaties in je omgeving, organiseer samen voorlichting en verwijst ook naar lhbti-organisaties en aanbod.
- * Benut voor voorlichtingen beschikbare kennis over wat effectief in voorlichting² is.

Maak werk van specifieke en sensitieve hulpverlening

- * Zorg ervoor dat lhbti-specifiek en sensitief werken wordt opgenomen in het beleid van jeugdhulp en dat het wordt uitgewerkt in concrete werkwijzen, tools en trainingsaanbod. Neem dit als gemeente als voorwaarde op bij het subsidiëren.
- * Geef lhbti-specifiek en sensitief werken een plek in beleid gericht op diversiteit omdat lhbti gaat over 'anders zijn'. Maak bijvoorbeeld werk van De Roze Loper³.
- * Stimuleer een divers medewerkersbestand en zorg voor zichtbaarheid van lhbti-hulpverleners bij jongeren.
- * Zorg voor specifiek aanbod voor bi-culturele jongeren.
- * Zorg ervoor dat lhbti-jongeren zich veilig en prettig voelen door lhbti-vriendelijkheid uit te stralen.
- * Straal als organisatie lhbti-vriendelijkheid uit, bijvoorbeeld door posters op te hangen van *same sex* stellen.

2 www.movisie.nl/publicatie/doing-it-optimal-impact

3 <https://www.rozezorg.nl>

Zet lhbti-aanbod meer op de kaart

- * Maak kenbaar en zichtbaar dat je lhbti-specifieke hulpverlening aanbiedt, bijvoorbeeld door het op de website te plaatsen en er meer 'reclame' voor te maken.
- * Neem als lhbti-organisatie de mogelijkheid om te vertellen over de thuissituatie op in je activiteiten, zodat jongeren die problemen thuis hebben zich onderdeel voelen van je doelgroep.
- * Maak het lhbti-aanbod van zowel hulpverlening als lhbti-organisaties makkelijk vindbaar en laagdrempelig voor jongeren. Sluit bijvoorbeeld aan bij online communities op sociale media en plaats informatie en links op relevante sites.
- * Zorg ervoor dat jongeren binnen de hulpverlening gewezen worden op relevante lhbti-websites, organisaties en activiteiten.

Maak gebruik van bestaande interventies en kennis

- * [Doing it for optimal impact](#).⁴ Discriminatie verminderen.
- * [Iedereen is anders.nl](#).⁵ Website voor (ouders van) lhbti-jongeren.
- * [Roze handboekje voor professionals](#).⁶ Over werken met lhbti jongeren.
- * [Transgender e-learning](#).⁷ Voor deskundigheidsbevordering wat betreft transgender jongeren.
- * [De e-module hoe ondersteun je lhbti-cliënten](#).⁸ Over het praten over lhbti-zijn.
- * [Handreiking](#).⁹ over bi-culturele lhbti's.

Verbeter preventie en samenwerking

- * Onderzoek wat nodig is om de hulpverlening sneller en efficiënter te laten verlopen en wat 'cruciale momenten of situaties' zijn om in te grijpen zodat de situatie van jongeren niet verslechtert en dak- en thuisloosheid voorkomen kan worden.
- * Neem de ervaringskennis van de jongeren serieus en laat hen meedenken over het verbeteren van hulpverlening.

Onderzoek

- * Neem in toekomstig onderzoek onder dak- en thuisloze jongeren de seksuele oriëntatie en gender identiteit mee, om zicht te krijgen op de omvang van de groep lhbti-jongeren die dak- en thuisloos is.
- * Ga in onderzoek na wat er moet gebeuren voor het voorkomen van dak- en thuisloosheid van (lhbti-) jongeren en hoe ouders beter begeleid en voorgelicht kunnen worden rondom lhbti-issues.

4 www.movisie.nl/publicatie/doing-it-optimal-impact

5 www.iedereenisanders.nl/ouders/#.WyeQNuQUmUm

6 www.movisie.nl/publicatie/kijk-jij-al-door-roze-bril

7 www.movisie.nl/artikel/werken-transgender-clienten-doe-gewoon-wat-je-altijd-doet

8 www.movisie.nl/training/online-training-hoe-ondersteun-je-lhbt-clienten-hulpvragen

9 www.movisie.nl/publicatie/ondersteun-biculturele-lhbts

- * Ga voor participatief onderzoek omdat het de kwaliteit van het onderzoeksproces én de uitkomsten versterkt. Werk samen met het team getrainde medeonderzoekers van Out on the Streets.

BRONNEN

Abramovich, A. I. (2013). Diversity & Subpopulations. No Fixed Address: Young, Queer and Restless. *Youth Homelessness in Canada*. pp. 387-403.

Allen, L.B., Glicklen, A.D., Beach, R.K., & Naylor, K.E. (1998). Adolescent health care experience of gay, lesbian, and bisexual young adults. *Journal of Adolescent Health*, 23 (4), 212-220.

Baams, L., & Bos, H. M. W. (2014). Gendernonconformiteit, stigmatisering, en psychologisch welzijn van Nederlandse lesbische, homoseksuele, en biseksuele jongeren. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 38(2), 86-94.

Baams, L., Grossman, A. H., & Russell, S. T. (2015). Minority stress and mechanisms of risk for depression and suicidal ideation among lesbian, gay, and bisexual youth. *Developmental Psychology*, 51(5), 688-696.

Baker, S. E., Edwards, R., & Doidge, M. (2012). How many qualitative interviews is enough?: Expert voices and early career reflections on sampling and cases in qualitative research.

Bergen, D. van, & Lisdonk, J. van, (2010) Een blik op homojongeren: huidig beeld en de Toekomst. In: Keuzenkamp, S. (red) (2010) *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. (2010) Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bergen, D. van (2013). Coping en veerkracht. *Maatwerk*, 14(4), 25-27.

Beusekom, G. van, Baams, L., Bos, H.M.W., Overbeek, G. & Sandfort, T.G.M., in press. Gender Nonconformity, Homophobic Peer Victimization and Mental Health: How Same-Sex Attraction and Biological Sex Matter. *The Journal of Sex Research*.

Beusekom, G. van, Collier, K., Bos, H.M.W., & Sandfort, T.G.M. (2014). Een literatuurstudie naar de psychosociale uitkomsten van negatieve bejegening door leeftijdgenoten gerelateerd aan de seksuele oriëntatie of genderidentiteit/expressie van jongeren. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 38 (2), pp 49-57.

Beusekom, G. van, Roodenburg, S. C., & Bos, H. M. W. (2012). De rol van seksuele aantrekking tot hetzelfde geslacht en gender nonconformiteit in relaties van adolescenten met leeftijdgenoten. *Kind en Adolescent*, 33(4), 251-263.

Brenninkmeijer, N., Geerse, G., & Roggeband, C. (2009). *Eergerelateerd Geweld in Nederland. Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Bryman, A. (2008) *Social Research Methods. Third edition*. Oxford: Oxford University Press.

Cho, S., Crenshaw, K., & McCall, L. (2013). Toward a field of intersectionality studies: Theory, applications, and praxis. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 38(4), 785-810.

Collier K.L., Bos H.M.W., Sandfort T.G.M. (2013). Homophobic name-calling among secondary school students and its implications for mental health. *In: Journal of Youth and Adolescence*, 42, pp 363–75. doi:10.1007/s10964-012-9823-2.

Craig, S.L., McInroy, L., McCreedy, L.T., & Alaggia, R. (2015). Media: A Catalyst for Resilience in Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Youth. *Journal of LGBT Youth*. 12, 254–275.

Dardick, L., & Grady, K.E. (1980). Openness Between Gay Persons and Health Professionals. *Annals of Internal Medicine*, 93 (1), 115-119.

Deth, A. van (2010). *Van zwerfjongere tot medeonderzoeker. Combating Youth Homelessness*. Utrecht: Movisie. Doorduyn, T., & Cense, M. (2014). Utrecht: Rutgers.

Durso, L.E. & Gates, G.J. (2012). *Serving our youth: findings from a national survey of services providers working with lesbian, gay, bisexual and transgender youth who are homeless or at risk of becoming homeless*. Los Angeles: The Williams Institute with True Colors Fund and the Palette Fund.

Dworkin, S.L. (2012). Sample Size Policy for Qualitative Studies Using In-Depth Interviews. *Archives of Sexual Behavior*, 41, 1319-1320.

Eddin J.P., Ganim, Z., Hunter, S.J. & Karnik, N.S. (2012). The mental and physical health of homeless youth: a literature review. *Child Psychiatry Human Development*, vol. 43(3), 354-75.

Eliason, M.J., & Schope, R. (2001). Does "Don't ask don't tell" apply to healthcare? Lesbian, gay, and bisexual people's disclosure to health care providers. *Journal of the Gay and Lesbian Medical Association*, 5, 125-134.

Emmen, M., A. Addink & H. Felten (2014). Jong en anders. *Onderzoek naar aandacht voor lesbische, homo-en bi-jongeren, transgenderjongeren en jongeren met een intersekse conditie (LHBTi) in jeugdwelzijn, jeugdzorg en jeugd-(L)VB*. Utrecht: NJi en Movisie.

Felten, H. (2014). *Eergerelateerd geweld en seksuele- en gender diversiteit*. Utrecht: Movisie.

Felten, H., Boote, M., & Emmen, M. (2015). Thuisloze LHBT's: een onzichtbare en dubbele risicogroep. Pleidooi voor onderzoek naar thuisloze lesbische, homo-, bi- en transgenderjongeren. *Pedagogiek*. 35(2), 227-239.

Fox, C.O., & Ore, T.E., (2010). (Un) Covering Normalized Gender and Race Subjectivities in LGBT "Sage Spaces". In: *Feminist Studies*, Vol. 36, No. 3, SEX AND SURVEILLANCE. pp. 629-649.

Gemeente Leeuwarden (2012). *Zwerfjongeren Uitvoeringsprogramma 2012-2016*. Leeuwarden: Sector Zorg, hulpverlening en Sport.

Gomillion, S. C., & Giuliano, T. A. (2011). The influence of media role models on gay, lesbian, and bisexual identity. *Journal of Homosexuality*, 58(3), 330–354.

Graaff, L. de., Michon, L., Holaind, N., & Bosveld, W. (2016). *LHBTI's in Amsterdam. Onderzoek, Informatie en Statistiek*. Gemeente Amsterdam.

Groot, N. de., & Rensen, P. (2010). *Combating youth homelessness. Thematic Report 2: Social exclusion and Youth homelessness in Northern, Southern and Central Europe*. Utrecht: Movisie.

Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. In: *Field methods*, 18(1), 59-82.

Hak, T. (2004). Waarnemingsmethoden in kwalitatief onderzoek. *L Huisarts en wetenschap*, 47(11), 205-212.

Hunter, E. (2008). What's good for the gays is good for the gander: Making homeless youth housing safer for lesbian, gay, bisexual and transgender youth. *Family Court Review an interdisciplinary journal*. 46(6), 534-557.

Husen, G. van. & Savenije, T. (2013). *LHBT-specifieke hulpverlening in Amsterdam: vraag en aanbod*. Amsterdam: GGD Amsterdam.

Jeeninga, W. (2010). *Jongeren die dak- en thuisloos zijn omvang, kenmerken en zorgbehoeften. Een literatuurstudie in het kader van het project 'Kennismakelaar' van de Academische Werkplaats Publieke Gezondheid Brabant*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.

Jonker, S. (2012). *Jongeren in de jeugdhulp en risicofactoren van zwerfgedrag. Een onderzoek naar de bijdrage van risicofactoren van zwerfgedrag op de duur van zorggebruik bij jongeren in de jeugdhulp*. N. V. 2012 Groningen: s.n.77 p.

Josephson, G., & Wright, A. (2000). *Ottawa GLBT wellness project: Literature review and survey instruments*. Retrieved from Pink Triangle Services. Opgevraagd op 30 april 2015 via: www.homelesshub.ca/sites/default/files/Literature_Review_and_Survey_Instruments.pdf

Keuzenkamp, S. (2012). *Worden wie je bent. Transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Keuzenkamp, S. en Kuyper, L. (2013). *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kidd, S. A. (2007). Youth Homelessness and Social Stigma. *Journal of youth and adolescence*. Springer: 36(3), 291-9.

Klitzman, R., & Greenberg, J. (2002). Patterns of communication between gay and lesbian patients and their health care providers. *Journal of Homosexuality*, 42 (4), 65-75.

Kriek, F., Vonk, H., Heuts, L., Bos, D., Ganzevoort, R., Doodeman, S. (2015). *Hulpbehoefte en hulpaanbod cultureel-etnische en religieuze LHBT's*. Amsterdam: Regioplan.

Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel planbureau.

Kuyper, L. (2017). *Transgender personen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Lisdonk, J. van (2014). *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Matthews, C.H., & Salazar, C.F. (2012). An Integrative, Empowerment Model for Helping Lesbian, Gay, and Bisexual Youth Negotiate the Coming-Out Process. *Journal of LGBT issues in Counseling*, 6(2), 96-117.

Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129, 674-697.

Migchelbrink, F. (2004) *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*. Utrecht: Uitgeverij SWP.

Mooij, T., Fettelaar, D., & De Wit, W. (2012). *Sociale onveiligheid van LHB schoolpersoneel en LHB leerlingen: Brochure*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.

Neville, S., & Henrickson, M. (2006). Perception of lesbian, gay and bisexual people of primary health care services. *Journal of Advanced Nursing*, 55 (4), 407-15.

Quintana, N. S., Rosenthal, J., & Krehely, J. (2010). *On the streets: The federal response to gay and transgender homeless youth*. Washington, DC: Center for American Progress.

Ray, N. (ed.) (2006). *Lesbian, gay, bisexual and transgender youth: an epidemic of homelessness*. New York: National Gay and Lesbian Task Force Policy Institute and the National Coalition for the Homeless, New York.

Reck, J. (2009). Homeless Gay and Transgender Youth of Color in San Francisco: "No One Likes Street Kids"-Even in the Castro. *Journal of LGBT Youth*. Taylor & Francis: 6:223-242.

Scholte, R., Nelen, W., de Wit, W. & Kroes, G. (2016). *Sociale veiligheid in en rond scholen*. Nijmegen: Praktikon B.V.

Slocum, N. (2006) *Participatieve methoden. Een gids voor gebruikers. Focusgroep*. Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek. Vlaams Parlement. 1011 Brussel. (Zie www.viwtta.be/files/MethFocusgroep.pdf).

Swanborn, P.G. (2008) *Basisboek sociaal onderzoek*. Amsterdam: Boom Onderwijs

Tyler, K., & Melander, L. (2011). A Qualitative Study of the Formation and Composition of Social Networks Among Homeless Youth. *Journal of Research on Adolescence*: 21(4), 802-817.

Wilcox, M. M. (2003). *Coming out in Christianity: Religion, identity, and community*. Indiana University Press.

Sumerau, J. E. (2017). "Some of Us Are Good, God-Fearing Folks" Justifying Religious Participation in an LGBT Christian Church. *In: Journal of Contemporary Ethnography*, 46(1), 3-29. de excel tabel met het volledige aanbod is op te vragen bij de onderzoekers, oid.